

УДК 930.1

І.А. Нагіленко,
викладач

(Житомирський державний технологічний університет)

ГАРМОНІЯ У ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ МИКОЛИ КУЗАНСЬКОГО

У статті розкрито розуміння гармонії філософом Миколою Кузанським. Аналізуються причини кризи уявлень про гармонію середньовічних філософів. Проводиться вивчення тих змін, які відбулись в уявленні про роль людини і Бога у становленні та розвитку гармонії, а також розкривається суть ідеї універсальної гармонії, запропонованої Миколою Кузанським.

Як тільки людство почало розуміти що таке добро та зло, прекрасне і потворне, істина та обман, саме тоді з'являються перші уявлення про гармонію та шляхи її досягнення. Людство прагнуло зрозуміти та досягнути гармонію через пошуки істини. В епоху Давньої Греції вважалось, що гармонія виникає на основі взаємодії протилежностей. Причому основою взаємодії протилежностей і виникнення гармонії були або самі протилежності, або ідея добра, або божественна ідея. В епоху Середньовіччя основою гармонії стало християнство. В епоху Відродження поряд з Богом велику роль у процесі гармонії почала відігравати сама людина. Тому важливим є аналіз ролі особистості в становленні гармонії у філософських поглядах Миколи Кузанського.

У більшості наукових досліджень гармонія розглядалась як самостійне явище, процес, що був результатом взаємодії протилежностей. Людина як прояв гармонії почала сприйматись тільки в епоху Відродження. Тому дана стаття має на меті проаналізувати, який вплив мала філософія Миколи Кузанського, основою якої була людина та її внутрішній світ, на розвиток уявлень про гармонію.

Гармонія – це явище, яке вивчали та досліджували філософи різних епох. Починаючи від Піфагора, Геракліта, Т. Аквінського, М. Кузанського, Д. Бруно, Г. Лейбніца, Ф. Бекона, Ф. Ніцше, закінчуючи сучасними філософами А. Ламушем, В. Асмусом, А. Лосевим, В. Шестаковим, А. Уайтхедом, Ж. Марітенном, Е. Кассирером, Д. Дьубі, Ш. Лало. Різні концепції гармонії давали різне її пояснення: одні виходили з того, що гармонія – це результат взаємодії протилежностей, інші вважали, що це розгортання у світі ідеї добра або божественної істини. XX століття показало, що гармонія, пояснення якої залишалось на рівні загальних теоретичних концепцій і не виходило з внутрішнього світу особистості, могла породити в процесі своєї реалізації дисгармонію та зло. Саме у XX столітті з'являється концепція раціонального досягнення гармонії. Це призводить до того, що появляється велика кількість моделей гармонійної побудови світу. В цій концепції людині відводилась роль гвинтика, який повинен був реалізувати гармонію в загальній системі, причому сама особистість протиставлялась зовнішньому світу. Тому актуальним є звернення до філософії Миколи Кузанського, у якого саме через людину та її внутрішній світ встановлюється гармонія як у житті особистості, так і в оточуючому її суспільстві й природі.

Теологічна гармонія заснована на ідеї любові до Бога, яка повинна була досягати такого ступеню, що людина ставилася б до самої себе з презирством. Цей принцип став не тільки основою розвитку християнства, але й заклав початок кризи в теологічній гармонії.

На практиці це вилилось у твердження, що людина є грішною істотою, вигнаною з раю, не здатною до творчості, а також відірваною від Бога. Приєднання людини до Бога та звільнення від гріха можливе було через Ісуса Христа. Але осягнення ідеї Ісуса Христа йшло не через творчість людини, а через віру та підпорядкування.

Так Квінт Тертулліан стверджував, що нова християнська мудрість настільки глибока, що здається абсурдною. "Син божий пригвождений до хреста, не соромлюсь цього, оскільки це варто сорому. Син божий помер, – немає сумнівів у вірності цього, оскільки це безглуздо. Похований, він воскрес, – і це безсумнівно, тому що неможливо" [1: 67]. Тому на перше місце у житті людини виходить віра та підпорядкування. Не передбачалось творчого осмислення християнської ідеї.

У той же час людина без творчості не здатна встановити гармонію. Найяскравішим проявом гармонії є творчість, яка виникає через любов людини до якогось явища, процесу, діяльності та реалізується через боротьбу. Наслідком цього є криза теологічної гармонії, яка могла знайти ідеал для людини – Ісуса Христа, але не змогла запропонувати творчий процес реалізації людини.

Вирішенням цієї проблеми займалась епоха Відродження, яка запропонувала гуманістичний ідеал універсальної людини – ідеал цілісної, гармонійно розвиненої особистості.

Гуманістичні ідеї епохи Відродження вплинули на уявлення про гармонійно, всебічно розвинену людину.

До гуманістів належав німецький філософ, вчений та богослов Микола Кузанський. У трактуванні поняття гармонії він відводить велику роль не тільки Богові, а й людині. У своїй роботі "Про вчене незнання" він змальовує акт божественного творення як безперервне розгортання божественної єдності у множинному. "...Однак, не дивлячись на те, що у своїй універсальній єдності цей максимум

охоплює будь-яку річ таким чином, що все, що йде від абсолюта, знаходиться в ньому і він – у всьому, він не міг би, однак, існувати поза множиною, в якій перебуває, тому що не існує без обмеження і не може від нього звільнитися" [2: 55].

Таким чином гармонія встановлюється не тільки через Бога – творця, а й через творчу людину, яка завдяки творчості стає боголюдиною та виступає як рівноправний партнер Бога.

Микола Кузанський переробив під впливом неоплатонізму поняття християнської філософії у вченні про Бога як максимуму буття, що стоїть вище протилежностей, в яких обмежений розум мислить речі природи. "Абсолютний максимум єдиний, тому що він – усе, в ньому все є, тому що він – вища межа. Так як ніщо йому не протистоїть, то з ним у той же час співпадає мінімум і максимум, тим самим знаходиться у всьому" [2: 55].

Абсолютний максимум впливає на всі земні явища, речі, процеси, встановлює для них межу, а з нею гармонію. "...А так як він абсолютний, то впливає в дійсності на все можливе, не зазнає сам ніякого обмеження, але обмежує все" [2: 55].

Також через нього встановлюється універсальна єдність у світі, яка гарантує розвиток світу на засадах гармонії. "Від нього, що називається абсолютним максимумом, йде універсальна єдність і внаслідок цього він перебуває в обмеженому стані, як Всесвіт, чия єдність замкнулась у множині, без якої вона не може бути..." [2: 55].

Абсолютний максимум є межею та безмежністю, множинністю та єдністю одночасно, ніщо йому не протистоїть, він пізнається незбагнено, тобто він є Бог, який несе гармонію світу. "З вищесказаного...з ясністю витікає, що абсолютний максимум може бути пізнаний незбагнено і може бути названий невимовно..."

Ніщо не може бути найменовано або названо, що не було б дано в більшому чи меншому ступені, тому що назви привласнюються зусиллями розуму речам..."

Множина буття не може зустрічатися без числа. Відніміть число і не буде порядку, пропорції, гармонії і навіть самої множини буття..."

Одиниця є початок всього числа, так як вона – мінімум, вона – кінець всякого числа, так як вона – максимум.

Вона – абсолютна єдність, ніщо їй не протистоїть, вона є сама абсолютна максимальність: всеблагий Бог..."

Погляньмо, до чого нас привело число: для нас зрозуміло, що саме до Бога, якого ми не зуміємо назвати, досить точно підходить поняття абсолютної єдності, і що дійсно є всім, що може бути..." [2: 57].

У Богові співпадають усі протилежності: кінечного та безкінечного, найменшого та найбільшого, єдиного та багаточисельного. Сам Бог через безкінечність ліквідує будь-які протилежності. Він є одночасно максимумом та мінімумом, який вносить гармонію у світ. "...Безкінечність заставляє нас постійно долати будь-яку протилежність. З цього принципу можна було б почерпнути стільки негативних істин, що вийшла б ціла книга. Більш того, вся теологія, яку ми можемо осягнути, витікає з цього великого принципу.

І ось чому найвизначніший дослідник божих речей, знаменитий Діонісій Ареопагіт, у своїй "Містичній теології" говорить, що прісноблагенний Варфоломій дивним чином осягнув теологію, висловлюючи думку, що вона є однаково і максимумом, і мінімумом.

У дійсності, хто розуміє це, розуміє все і переважає будь-який розум..." [2: 59].

Тому, де б не знаходився Бог у максимумі або мінімумі, він дає прагнення через творчість реалізувати гармонію. "Очищуючи максимум і мінімум від кількості, подумки відкидаючи більше й менше, тобі стане очевидним, що максимум і мінімум співпадають. Таким чином, у дійсності максимум, як і мінімум, є вищий ступінь..." [2: 56].

У природі реалізація гармонії йде через механічні процеси. У житті людини гармонія реалізується через творчість та мораль. Прагнення до моралі та творчості дає людині Бог, бо він є абсолютний максимум. "Протилежності існують тільки для речей, які допускають щось переважаюче і перевершує, з яким вони різно подібні. Немає ніякого протиставлення абсолютному максимуму, бо він вище будь-якої протилежності" [2: 56].

У повсякденному житті існують протилежні явища, речі, процеси, люди.

Як же та через що вони поєднуються у гармонійну єдність?

Микола Кузанський стверджує, що вони поєднуються через боже провидіння. "Яким чином Боже провидіння з'єднає протиріччя.

...І так як очевидно, відповідно до попереднього положення, що Бог обіймає все, навіть протиріччя, ніщо не може уникнути від його погляду.

Щоб ми не робили, чи нічого не робили – все це в провидінні.

Ніщо не може відбутися без провидіння..."

Так як провидіння неминуче і незмінне і ніщо не може його перевершити, все, що стосується самого провидіння, явно має характер необхідності, бо все у Богові є Бог, який є абсолютною необхідністю" [2: 60].

Коли протилежні речі, явища, процеси поєднуються через боже провидіння, вони створюють нові речі, явища, процеси, в яких поєднуються в різних співвідношеннях попередні протилежності. "У протилежних речах ми знаходимо надлишок й надмірність, як у простому і складному, в абстрактному і конкретному, формальному й матеріальному, підвладному псуванню і нетлінному... З цього слідує, що ніколи не можна добитися одержання однієї з двох протилежностей у чистому вигляді або предмета, в якому відбувається змагання їх в точній рівності. Всі речі складаються з протилежностей у різних ступенях, мають то більше від цього, то менше від другого, виявляючи свою природу з двох контрастів шляхом переваги одного над іншим" [2: 62].

Сам же розум досягти істини, яка стане основою гармонії у світі, не може. Людина за допомогою розуму та через творчість здатна наблизитись до пізнання істини, а з нею – до гармонії. Тільки тоді, коли поряд з творчістю у світогляді людини велику роль починають грати принципи любові до ближнього та Бога, вона здатна пізнати істину та встановити гармонію. "Розум такий же близький до істини, як багатокутник до кола; бо, чим більша кількість кутів вписаного багатокутника, тим більше він наближається до кола, але ніколи не стане рівним колу навіть у тому випадку, коли кути будуть помножені до безкінечності, якщо тільки він не стане тотожним колу.

І так, ясно одне, що все, що ми знаємо про істину, – це те, що істину неможливо досягнути такою, якою вона є достеменно..." [2: 56].

З точки зору Миколи Кузанського, людина пронизує весь світ, вона є максимумом і мінімумом, тому здатна встановити гармонію в самій собі та світі.

Яким чином природа людини здатна реалізувати максимум? Микола Кузанський стверджував, що людська природа вище всіх божих творінь, але нижче ангелів. Тільки поєднавшись з Богом через розуміння своєї божественної природи, яка включає в себе любов, творчість, безкінечність, вона здатна стати максимумом та встановити гармонію. "Людська природа – така природа, яка була піднесена над всіма творіннями Бога і лиш трохи нижче ангелів. Вона об'єднує в собі розумову і чуттєву природу, стягує до себе весь Всесвіт: вона є мікрокосмосом, малим світом, як називали її древні. Вона така, що поєднуючись з максимальністю, стає повнотою всіх всезагальних і окремих досконалостей таким чином, що в людстві все піднесено до вищого ступеня" [2: 69].

Шлях, яким людина пізнає гармонію та стає максимумом, іде через пізнання. Велику роль у цьому процесі грають чуттєвість, глузд та розум. Але чуттєвість гарантує обмежене пізнання. "...Пізнання через чуттєвість є скороченим, обмеженим пізнанням, бо відчуття стосуються тільки часткового..." [2: 69].

Абсолютне пізнання, без будь-яких обмежень, гарантує розум. "... Пізнання розумове всезагальне, бо, порівняно із пізнанням через чуттєвість, існує безумовно і не має часткової обмеженості..." [2: 69].

Глузд грає роль посередника між чуттєвістю та розумом, практично поєднує в єдине ціле межу та безмежність. "...Без сумніву, людина створена із почуттів і розуму, що пов'язані з допомогою глузду, який є для них посередником. У порядку речей почуття підкоряються глузду, який, у свою чергу, підкорений розуму. Розум не належить ні часу, ні світу, від якого він абсолютно незалежний. Почуття належать світу, хоч підкоряються часу і руху. Глузд знаходиться ніби на горизонті відносно розуму і ніби лежить перед очима по відношенню до почуттів" [2: 70].

Саме через це поєднання людина починає встановлювати гармонію. У ньому поєднуються речі, які існують над часом і під ним... Саме через це поєднання людина починає встановлювати гармонію та наближатись до максимуму. Але сама вона встановити гармонію та стати максимумом не може, бо людська природа є гріховною, заглибленою в тимчасові речі. "Розум у своєму польоті бачить, що якби навіть чуттєвість і підкорялась у всьому глузду, відмовляла в покірності пристрастям, які їй духовно рідні, все одно людина не змогла б сама досягнути кінця своїх розумових і вічних потягів, бо людина народжена від сімені Адама в насолоді плоті, дією, в якій тваринне почуття, відповідно до необхідності розповсюдження виду, переважає над духовним. Природа його сама по собі, заглиблена корінням свого походження в насолоду плоті, через які людина народжується від свого батька і починає існувати, залишається корінним чином безсильною перемогти часові речі, щоб охопити духовне" [2: 70]. Тому розум, щоб встановити гармонію, повинен не тільки контролювати глузд та чуттєвий світ, а через віру встановити зв'язок з безмежністю, тобто Богом. "Ось чому, якщо тягар насолоди плоті спокушає глузд і розум до того, що вони погоджуються не перечити цим рухам, то, зрозуміло, людина, таким чином спокушена і відвернута від Бога, цілком позбавлена радості вищого блага, яка для розуму зосереджена в духовних і вічних речах. Якщо, навпаки, глузд переважає над чуттєвою природою, то потрібно, щоб і розум переважав над глуздом для того, щоб людина завдяки вірі приліпилась до посередника і могла приєднати його до слави своєї..." [2: 70].

Тому розум та віра повинні в житті людини складати гармонійну цілісність. "Віра вміщує в себе все, що доступне розуму. Розум, в протизвагу цьому, є те, що включає віра. Розум скеровується вірою, а віра розкривається розумом. Де немає здорової віри, там немає і справжнього розуму" [2: 73]. Ця цілісність гарантує людині єдність творчості та совісті. Як наслідок, розум починає сприймати та реалізовувати вічні істини. Людина у своєму житті поєднує безмежність та межу. "Таке вміння розумової природи: отримуючи життя – перетворюватись, ніби повітря, яке отримує від сонця проміння і перетворюється у світло. Ось чому розум з миті, коли природа його дозволяє перехід світогляду, розуміє лише всезагальне нетлінне і безперервне, бо непорочна істина є його об'єктом, до якого розум наближається, істина, зрозуміла йому у вічності і спокої у Христі" [2: 73]. Реалізація цього процесу в практичному житті призводить до гармонізації людини.

Що ж дозволяє розуму, який поєднаний з безмежністю, не стати немилосердним, а чуттєвості не розвинути в людині ненависть, страх та інші відчуття?

Крім творчості, людина орієнтується на мораль, совість, людяність. Взірцем такої людяності та самопожертви є Ісус Христос. Саме тому любов до ближнього, яку проявив Ісус Христос, є взірцем для людини, вона гармонізує безмежність розуму та чуттєвість людини. "...Людяність Ісуса є ніби проміжним моментом між істинним абсолютом і чистим обмеженням. Ось чому вона не була тлінною хоча б частково, бо просто була нетлінна..." [2: 72].

Коли людина реалізує людяність Ісуса Христа через своє життя, вона його гармонізує та орієнтується на вічні цінності. "Найвищий із цих законів проголошує не робити іншим того, чого не хочеш для себе, надавати перевагу вічним речам, а не тимчасовим; чистим і святим, а не плинним і нечистим..." [2: 72]. У той же час тварина нездатна сприйняти божий дух, вона орієнтується на тілесну природу. "Тварина не сприймає того, що є в Богові, бо Бог – дух і більше того, і через це чуттєве пізнання занурене в морок незнання вічних речей..." [2: 70].

Завдяки глузду людина сприймає моральні закони, які приводять до міри її тілесні бажання, якими вона керується у своєму житті. Це дозволяє людині не втрачати духовних устремлінь розуму та прагнути до гармонії. "Вона збуджується плоттю і спрямовується до бажань, в силу свого хтивого прагнення. Вона не може відштовхнути ці бажання через свою палку пристрасть. Але глузд, що має по своїй природі підвищену силу, можливість через свою належність до природи розуму, містить у собі деякі закони, завдяки яким він приводить до порядку, як ведуче начало, навіть найбільш пристрастні бажання і приводить їх до міри через страх, щоб людина не втратила таким чином духовних устремлінь розуму" [2: 70].

Але найвищі устремління людини пов'язані з Ісусом Христом, який поєднує в собі людську та божественну природу. Людина здатна, як і Бог, через спокуту, людяність та власну свободу вибору досягти гармонії та стати максимумом. "У Христі людська природа була звеличена через поєднання своє з Богом до своєї вищої можливості і відвернута від тягара часових бажань, які її пригнічували. З іншого боку, Ісус Христос побажав прийняти на себе всі провини, смертні гріхи людської природи, що прив'язують нас до землі, і заховати їх глибоко у своїй людській плоті не ради себе, бо він не зробив гріха, а ради нас і стерти їх, щоб всі люди, що поділяють його особисту людяність, знайшли в ньому прощення всіх своїх гріхів" [2: 72]. Причому людина зберігає свою незалежність, та іти цим шляхом здатна тільки через людяність та розвиток всіх своїх чеснот.

"...Через свою людяність Ісус Христос спокутував всю недосконалість всіх людей... Смерть Христа показує, що він, як максимальна людина, володів у максимальній мірі всіма чеснотами..." [2: 72].

Тому існують два максимуми, які пронизують весь світ, – це людина та Бог. Причому обидва є вільними, незалежними та об'єднаними. "...Людина... – це союз душі і тіла, роз'єднання яких приводить до смерті. У зв'язку з тим, що божественна особистість передбачає максимальну людяність, то неможливо, щоб душа чи тіло, навіть після часткового поділу, були в момент смерті від'єднані від божественної особи, без якої людина ця сама не може існувати..." [2: 72].

Епоха Відродження ставить поряд з Богом творчість та діяльність людини, але розгортання особи як максимуму іде через розуміння істини, тобто Бога. "...Простодушний... Хто рахує, той розгортає і згортає. Розум – це образ вічності, час же її розгортає, а розгортання завжди менше образу згортання вічності. Хто прагне до сили створеного разом з ним судження розуму, з допомогою чого він судить про всі розумові акти і розуміє, що останні виникають із розуму, той бачить, що ніякий розумовий акт не вимірює розум. Наш розум, таким чином, залишається необмеженим, невизначеним ніяким актом глузду. Його вимірює, визначає і обмежує лише нестворений розум, як істина вимірює свій живий образ, створений із неї, в ній і через неї" [2: 77].

Практично, "людська природа – це вписаний в коло багатогранник, у коло – божественна природа" [2: 70].

Епоха Відродження створила універсальну гармонію, основою якої є вільна, творча людина, що пройшла шлях спокути та стала боголюдиною. Боголюдина виступає як рівноправний партнер Бога і через своє життя реалізує гармонію у світі та несе за це відповідальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник / Бичко І.В., Табачковський В.Т., Горак Г.І. та ін. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1994. – 567 с.
2. Антология мировой философии: Методический сборник философских текстов / Сост.: В.В. Соколов. – М.: Мысль, 1969. – Т. 1. – Ч. 1, 2. – 936 с.
3. Антология мировой философии. / Сост.: В.В. Соколов – М.: Мысль, 1969. – Т. 2. – 776 с.
4. Антология мировой философии. / Сост.: Н.С. Нарский – М.: Мысль, 1971. – Т. 3. – 760 с.
5. Україна Incognita / За загальною ред. Л. Івшиної. – Видання третє, стереотипне – К.: Українська прес-група, 2004. – 400 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.11. 2007 р.

Нагиленко І.А. Гармония в философских взглядах Николая Кузанского.

В статье раскрыто понимание гармонии философом Николаем Кузанским.

Анализируются причины кризиса представлений о гармонии средневековых философов. Проводится изучение тех изменений, которые произошли во взглядах на роль человека и Бога в становлении и развитии гармонии, а также раскрывается суть идеи универсальной гармонии, предложенной Николаем Кузанским.

Nahilenko I.A. Harmony in Philosophic Views of Mykola Kuzansky.

This article shows the understanding of harmony by philosopher Mykola Kuzansky.

The reasons of crisis in ideas about harmony of medieval philosophers are analysed. The investigation of changes which happened in the ideas about role of man and God in the formation and development of harmony is made and also the main point of universal harmony idea suggested by Mykola Kuzansky is disclosed.